

ЛЕКСИЧНА СИНОНІМІЯ В ЕКОНОМІЧНИХ НАУКОВИХ ТЕКСТАХ ІВАНА ФРАНКА

У статті простежено семантику й стилістичну природу лексичних синонімів у мові економічних праць І. Франка. Проілюстровано, що активне використання синонімічних виражальних засобів (іменникових, прикметникових, дієслівних) – характерна ознака індивідуальної наукової мови письменника, важливі засоби інтенсифікації виражального й оцінного змісту висловлюваного.

Ключові слова: лексичні синоніми, семантика, стилістика, наукова мова.

Висоцька З.И. Лексическая синонимия в экономических научных текстах Ивана Франка. В статье прослежена семантика и стилистическая природа лексических синонимов в языке экономических произведений Ивана Франко. Проиллюстрировано активное использование синонимических средств (имен существительных, имен прилагательных, глаголов) как характерной черты индивидуального научного языка писателя, важных средств интенсификации содержания.

Ключевые слова: лексические синонимы, семантика, стилистика, научный язык.

Wysotska Z.I. Lexical synonymy in economic scientific texts of Ivan Franco. The article traces semantics and stylistic nature of lexical synonyms in the language of Franko's economic works. Here illustrated that the active using of synonyms (nouns, adjectives, verbs) as a characteristic feature of write's individual scientific language and important means of intensification of expressive content and evaluative statements.

Keywords: lexical synonymy, semantics, stylistics, scientific language.

Знакова стильовірна риса науково-економічних праць Івана Франка – висока частотність уживання лексичних синонімів.

У лінгвостилістиці явище синонімії має давню традицію розгляду. Уперше значущість синонімів як важливого стилістичного засобу, що демонструє виражальне багатство мови, відзначили давні греки, римські вчені не лише констатували смислову схожість синонімів, але й акцентували їх різницю. У XVII ст. семантико-стилістичну природу синонімії з'ясували французькі вчені Жирар Бозе, абат Рубо. Їх напрацювання успішно продовжили німецькі вчені XVIII ст. Аделунг та Ебергардт й англійський дослідник Джонсон.

У XX ст. питання синонімії – один із найактивніше розроблюваних лексикологічних аспектів у студіях українських та російських дослідників (Ю.Д.Апресян, Н.Д.Арутюнова, А.А.Брагіна, В.В.Виноградов, К.С.Горбачевич, А.П.Євгеньєва, В.А.Звегінцев, Н.В.Клюєва, А.П.Коваль, О.І.Нечитайло, Л.О.Новиков, Ж.П.Соколовська, Д.Н.Шмельов, А.Б.Шапіро, Ф.К.Фаворін та ін.). На сьогодні узагальнене розуміння синонімії та синоніма кодифіковане в енциклопедії «Українська мова» [7: 607–611].

У лінгвістиці існують різні типи семантичної класифікації синонімів, зокрема, ідеографічні (логічні), емоційно-експресивні та стилістичні синоніми, а також семантичні, стилістичні, семантико-стилістичні та ін. [1: 250; 3: 64; 7: 607–611]. Для визначення функціонально-стилістичного

навантаження синонімічних слововживань у досліджуваних текстах наукових економічних праць Івана Франка продуктивною видається стратифікація корпусу синономів за ознакою семантичної тотожності, смислової близькості актуалізовуваних у тексті значень.

В економічних статтях І. Франка вичленовуємо синонімічні ряди, що об'єднують семантично й стилістично різновимірні, різнопредметні й різноякісні одиниці, які реалізують спектр близьких значень в індивідуальній науковій мові письменника. Спробуймо розглянути їх з урахуванням важливого для об'ємного бачення синонімічного простору мови і тексту морфологічного критерію, адже, як переконливо доводить В.М. Русанівський, синонімічні зв'язки встановлюються в межах певної частини мови, за винятком службових слів, які можуть входити в дієслівні й прислівникові синонімічні ряди [4: 186].

У мові економічних праць І. Франка зафіксовано значну кількість іменникових синонімів – фахових слововживань, термінів, які широко окреслюють суть понять, явищ, процесів, що відбувалися у сучасну письменникову епоху. Найактивніше вживані з-поміж них – одиниці, що формують синонімічні пари чи ряди: *процент – відсоток, дохід (доход) – прибуток, гроші – кошти – капітал, податок – чини*. Компоненти відзначених пар і рядів мають різну поширеність, активність використання у текстах, що пов'язано з їхнім походженням, стилістичною маркованістю, традицією тогочасного терміновживання. Наприклад, термін *процент* в ідіостилі ученого трапляється значно частіше, ніж *відсоток*, і має виразніший відтінок книжності. При цьому контексти засвідчують їх значеннєву тотожність. Пор.: *проценти враз з капіталом сплачували люди щонеділі точно, і кожний до року виплатився* (8: 198); *тільки ж що довженик, крім відсоток і рат амортизаційних (на сплачення довгу), платить ще за кошти адміністраційні* (8: 171).

До одного синонімічного ряду належать іменники *дохід (доход) – прибуток*. Їх лексична сполучуваність у статтях І. Франка на економічні теми переконливо підтверджує смислову співвідносність: *Для чого в тій справі зведено доходи і видатки крайові тільки за 5 літ від 1876 до 1880?* (8: 213); *Вони вимагали, щоб той, хто працює, мав також відповідний прибуток з праці і не був змушений завжди працювати на інших* (8: 38). Прикметно, що в сучасній фаховій мові економічної сфери терміни *прибуток* і *дохід* уживаються на позначення різних феноменів.

Як синонім до іменника *податок* І. Франко вживає лексему *чини* (у сучасній літературній мові ця одиниця функціонально обмежена як така, що перейшла до фонду застарілих одиниць словника): *Припустім же, що податник той єсть халупником і платить тільки податок домовий* (8: 289); *чини узнано процентом від певного капіталу й обчислено той капітал, і той капітал мали вони сплатити в річних ратах* (8: 108).

Окрім фахових економічних слововживань, у синонімічні пари й ряди об'єднуються також загальноживані лексеми. Так, наприклад, характеризуючи ставлення влади до простого народу (люду), І. Франко вживає номінації осіб *хлоп, мужик* (останнє слово з погляду сучасної літературної

норми знову ж таки належить до розряду застарілих, про що свідчить відповідна стилістична ремарка в тлумачному словникуві [6: т. 11: 607]). Пор.: *Значитьсья, “dobrobut krajowy” піднесеться тільки таким способом, коли довги шляхетськї сплатить хлоп!* (8: 268); *В 1790 р. шляхта галицька вірила твердо, що мужики будуть своїм панам із доброї волї на віки вічні робити панщину* (8: 92). Прикладкові конкретизатори *хлібороб, рільник* за рахунок семантичного повтору інтенсифікують реалізацію внутрішньої форми синонімічних номінацій осіб *мужик* та *хлоп*, пор.: *Реасумуючи се, що ми повище навели, хочемо сказати ще кілька слів о значенні банку крайового для «краю» взагалі, а для нашого народу, наших мужиків-хліборобів в особенності* (8: 175); *по схемі д. Будзинського зробити так, щоб у нас в краю не було ані шляхти, ані дрібних рільників-хлопів, ані дрібних ремісників* (8: 294).

Схожі стилістичні моделі засвідчують синонімічні пари *робітник – пролетарій* (*Експропрійований капіталістом землероб стає найманім робітником-пролетарієм!* (8: 71), *землероб – рільник* (*землероб повинен був обробляти землю і зібрати врожай* (8: 74); *Такі рільники мусили самі окупляти увільнення своїх ґрунтів і вкладати окуп до фонду індемнізаційного* (8: 108), *уряд – правительство* (*креовано при кожнім уряді податковім посаду секвестратора податкового* (8: 288); *«Яке немилосердне правительство!» – скрикнули, бачиться, ліберали-поляки* (8: 116) та ін.

Синонімом до загальноновживаного абстрактного іменника *бідність* виступає стилістично маркована у науковому тексті слово *нужда*, яке в сучасній мові належить до розряду рідковживаної лексики: *Як бачимо, Галичина платить найнижчий процент податку заробкового, свідчачого о розвої нашого промислу, а найвищий процент екекуції податкової, свідчачої о розвою нашої бідності* (8: 141); *Після слів автора (жаль, що не стверджених даними статистичними!), нужда дійшла до того, що народ зачинає виноситися, вимандрувати з Поділля* (8: 14); *Нужда попихає до переступства і деморалізує маси, земля спадає в ціні, капітал сходиться у щораз менше число рук, а краєві грозить загальне банкрутство* (8: 14).

Розгорнутий синонімічний ряд в індивідуальній мовній практиці І. Франка формують абстракти *думка – гадка – мисль – погляд – опінія* як близькі носії значення «те, що з’явилося в результаті міркування, продукт мислення» [пор. *думка* – СУМ, Т. 2]: *само складання і потреба уважного читання складаної книжки познакомлює зецера мимо його волї з різними науковими та політичними питаннями, будить його думку* (8: 8); *Повстає польська демократія, котра старається ширити думки (хоч і зовсім не ясної) єдності шляхти з народом, а також підносить гадку знесення панщини* (8: 88); *А зважимо ще, що інші, реальніші кредитні інституції...в мисль своїх статутів не можуть давати затягаючому довг більше, як до 1/4, 1/3* (8: 300); *Та проте, одначе, мушу заявити, що не зовсім годжуся на погляд того шановного посла про необмежену свободу особисту горожан* (8: 99); *В початку, котрий тут подаєм, нашіцував автор не тільки голівні поняття та погляди новіших і давніших мислителів о власності взагалі* (8: 28); *перекладає його дирекції банку враз з всіма документами і з своєю опінією* (8: 269).

Синонімічний ряд іменників *користь* — *зиск* — *хосен* — *прибуток* — *вигода* — *пожиток* — *інтерес* об'єднує спільна сема 'добрі наслідки від чогось, чогось, прибуток для кого-небудь' [5: т. I: 702]. Пор.: *Він витворив надвишкау вартості понад вартість своєї плати, тога надвишка — се зиск капіталіста, вона побільшує його капітал* (8: 32); *До витрат на загальні цілі треба залучати наступні генерації, оскільки і їм ці видатки приносять користь* (8: 235); *невеличка часть державних видатків, яка плине на школи в Галичині, дуже маленько служить на хосен нашої народності* (8: 150); *Як господарює ними власть автономічна і чи багато з них повертається на хосен цілому краєві?* (8: 187); *Вони вимагали, щоб той, хто працює, мав також відповідний прибуток з праці і не був змушений завжди працювати на інших* (8: 38); *Правда, й тут автор залишає нас у невідомості, яких власне вигод досягла в Європі Австрія внаслідок занепаду парламентаризму та зміцнення інших впливів* (8: 151); *А зрушить наших людей або їх власна добра воля і зрозуміння свого власного пожитку, або біда і руїна* (8: 211); *І львівські зецери, мож сказати, ідуть передом між прочими львівськими робітниками щодо духового розвитку і розуміння своїх інтересів* (8: 9). Специфіку семантичної структури проілюстрованого синонімічного ряду визначає те, що в ньому об'єднано слова загальнономвні, стилістично нейтральні (як-от *користь*, *вигода*, *пожиток*, *прибуток*) [5: т. I: 702], а також розмовно марковані (*зиск*, *інтерес*) [5: т. I: 702] та кодифіковані з діалектною маркованістю, наприклад, *хосен* [5: т. I: 702]. В економічних текстах І. Франка такі синонімії взаємозамінні.

Так само стилістично неоднорідний ряд синонімічних іменників *прогрес* — *поступ* — *піднесення* — *поступування* із спільним значенням «розвиток по висхідній лінії, перехід від нижчого рівня до вишого» [5: т. 2: 463]. У ньому зафіксовано одиниці стилістично нейтральні (*прогрес*, *поступ*) і стилістично марковані як застарілі (*поступування*): *Вимога ця становить основний пункт соціалістичної програми, а тим самим і основний предмет нападок з боку капіталістів та інших ворогів прогресу* (8: 40); *Це називається поступом, а нани капіталісти, з гордістю б'ють себе в груди, ніби говорячи: «Це наша справа; ми чинимо цей поступ»* (8: 76); *Що при тім незвичайнім поспіху панам польським зовсім не ходило о піднесення «матеріального й морального добра народу»* (8: 94); *Не судячи, впрочім, їх давнішого поступування ... мусимо бодай про той остатній їх виступ сказати, що тут більшу ролю грала сліпа нехоть до слов'ян і до Галичини, ніж огляд на добро нашого краю й народу* (8: 87).

Частотні одиниці у мові розглядуваних економічних статей — прикметники на позначення фізичних або моральних рис і якостей людини (як-от спосіб поведінки, риси характеру, враження, яке вона справляє), її віку, соціального статусу тощо. Багато з них теж вступають у синонімічні відношення з одиницями системи мови і конкретного економічного тексту. На думку В.М. Русанівського, на тлі загального корпусу синонімів у системі мови прикметникові синонімічні ряди вирізняє така специфічна ознака: «Якщо центральне слово синонімічного ряду має позитивну конотацію, то і всі синонімії наділені саме цією конотацією; якщо ж у центрі ряду перебуває прикметник, що несе в собі негацію сприйняття ознаки, то і всі члени ряду

мають таке ж додаткове емоційне значення» [4: 194]. Тобто об'єднані в один синонімічний ряд прикметники передають лише одну з ознак – позитивну або негативну. Цю особливість переконливо ілюструють логічні епітети тематичної групи «розмір» із спільною конкретизувальною семою 'невеликий за розміром': **малий** – **маленький** – **невеликий** – **невеличкий** – **мізерний** – **нечисленний** – **незначний** – **дрібний**. Пор. у контекстах: *папери приносять надто малий процент або стають непевними* (8: 72); *весь той тягар мусив би покрити (окрім невеликої часті) скарб державний* (8: 108); *там мусить працювати як поганий робітник за мізерну плату* (8: 253); *Зрештою, такий дрібний підприємець вічно стоє під натиском великого капіталу...* (8: 68); *Таким чином виникли теорії або соціальні науки, головним змістом яких є вимога, щоб засоби виробництва, тобто капітал, не були виключною власністю нечисленних одиниць, щоб перейшли у загальну власність* (8: 38); *по милості наших верховодячих братів, і з тої малої частки дістаємо лиш незначну часточку* (8: 150).

Наведений синонімічний ряд містить також утворення із суфіксами меншої міри вияву ознаки: *Але якої ж плутанини може наробити така маленька циферка в цілім рахунку!* (8: 107); *І коли б амортизація не була нічим більше, як тільки сплатою повищого доведу, то ми платили би вправді протягом 40 літ по 2 423 993 з[л.] р[инських] і, крім того, ще деякий невеличкий додаток* (8: 107).

Носями позитивної конотації в аналізованих текстах виступають близькі за значенням прикметники *трудящий* та *робітничий*: *Крім того, час від часу «Prasa» публікуватиме короткі звіти про нові відкриття і винаходи, зокрема такі, які більше стосуються трудящих класів* (8: 17); *Оподаткуйте капітал і надлишок нарівні з працею, і робітничий клас підніметься* (8: 26). Послідовна сполучуваність цих синонімів із суспільно-історично маркованою лексемою *клас* визначає їх термінологічний характер і пов'язана з книжним характером цих одиниць.

Реалії тогочасного соціального порядку характеризує трикомпонентний синонімічний ряд прикметників *бідний* – *нужденний* – *злиденний*, що мають в інтерпретації І. Франка достатньо широке коло контекстної сполучуваності та поєднуються з лексемами і конкретної, й абстрактної семантики. Пор.: *Простягніть тому бідному, важким горем битому народові помічну руку, без хитроців, без задніх цілей, як брат братові* (8: 121); *Наш край справді бідний і тому трудно прийде... платити ще індемнізаційного додатку по 26 кр[ейцерів]* (8: 241); *Описи нужденних і убійчих нор, служачи замість «стацій шупасових», ті описи котрі і стискають і морозять серце людське навіть в слабосильнім звуці слів* (8: 229); *Живучи так, як досі, на 3 чи 5 моргах, з нужденною худобою, в дрантивих будинках, на кепсько управленій ріллі, ви ніколи не вийдете на ліпшу дорогу* (8: 178); *Оплата коштів лічення убогих хорих з фонду крайового належить тільки тим шпиталям, котрі сейм узнав на публічні і загальні* (8: 240); *Одяг робітників, зокрема немісцевих, надзвичайно злиденний і брудний* (8: 62).

Репрезентантна у наукових працях І. Франка також синонімічна пара дієслів *розвивати* – *прогресувати*. Стилістично нейтральне загальноживане дієслово *розвивати* часто фіксується з переносним значенням «давати

можливість чому-небудь зростати, міцніти; робити що-небудь кращим, досконалішим, піднімати його на вищий щабель» [6: т. 8: 628]. Натомість його книжний синонім *прогресувати* («переходити на вищий ступінь розвитку, іти по шляху прогресу; поступово зростати, збільшуватися, посилюватися» [6: т. 8: 16]) функціонує у прямому значенні: *Ви насичуєте почуття розкошами природи і мистецтва, ви маєте час і засоби на те, щоб розвивати серце й розум, словом, ви прогресуєте* (8: 77). Прикметним, на нашу думку, є синхронне вживання цих одиниць у межах одного контексту.

Активне використання синонімічних виражальних засобів (іменникових, прикметникових, дієслівних) – характерна ознака мови науково-економічних праць Івана Франка. Їх аналіз дає змогу побачити частотність і контекстну динаміку синонімічних слововживань, відзначити їх роль для інтенсифікації виражального й оцінного змісту висловлюваного.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ганич Д.І.**, Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К.: Вищашкола, 1985. – 360 с.
2. **Єрмоленко С.Я.** Нариси української словесності / С.Я. Єрмоленко. – К., 1999. – 431 с.
3. **Єрмоленко С.Я.**, Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
4. **Русанівський В.М.** У слові – вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка) / В.М. Русанівський. – К., 2002.
5. **Словник синонімів української мови: В 2-х т.** / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К., 1999 – 2000.
6. **Словник української мови** [в 11 т.] : [редкол. Білодід І.К. (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
7. **Тараненко О.О.** Синоніми // Українська мова. Енциклопедія. Вид. третє зі змінами і доп. / О.О. Тараненко. – К., 2007. – 853 с.
8. **Франко І.Я.** Зібрання творів у 50 т.: Наукові праці / Іван Франко. – Т. 44. Кн. 1. Економічні праці (1878-1887). – К., 1984. – 458 с.